

УДК 343.132

Комісарчук Ю. А., к.ю.н., доцент, доцент
кафедри кримінального процесу та криміналістики;
Марко С. І., доцент кафедри кримінального
процесу та криміналістики, к.ю.н., доцент

Обрання та застосування запобіжних заходів щодо підозрюваного: шляхи реалізації

В статті аналізуються питання щодо підстав та процесуального порядку обрання та застосування запобіжних заходів. Зосереджено увагу на з'ясуванні мети та умов застосування запобіжних заходів. Досліджено особливості діяльності слідчого щодо обрання та застосування запобіжних заходів щодо підозрюваного. Акцентовується увага на дискусійних аспектах ефективності застосування запобіжних заходів щодо підозрюваного на стадії досудового розслідування. Здійснено аналіз положень кримінального процесуального законодавства України, реалізація яких безпосередньо пов'язана з обранням та застосуванням запобіжних заходів щодо підозрюваного.

Ключові слова: запобіжні заходи, підозрюваний, слідчий, кримінальне правопорушення.

В статье анализируются вопросы оснований и процессуального порядка избрания и применения мер пресечения. Сосредоточено внимание на выяснении цели и условий применения мер пресечения. Исследованы особенности деятельности следователя об избрании и применении мер пресечения в отношении подозреваемого. Акцентируется внимание на дискуссионных аспектах эффективности применения мер пресечения в отношении подозреваемого на стадии предварительного расследования. Осуществлен анализ положений уголовного процессуального законодательства Украины, реализация которых непосредственно связана с избранием и применением мер пресечения в отношении подозреваемого.

Ключевые слова: меры пресечения, подозреваемый, следователь, уголовное преступление.

Application of one of the precautionary measures that prevent suspected from attempts to avoid the bodies of pre-trial investigation are analyzed in details in the article as well as it's argued, that the questions of choosing the preventive measures are regulated enough by a criminal procedural laws, however their efficiency is at the low level. An author substantiates a statement in relation to imperfection of enumeration of measures that were determined by Criminal Procedural Code of Ukraine from 1960 and accomplices the analysis of the preventive measures, indicted by a legislator in the current CPC.

In addition, it is also analyzed, that there are some problematic issues concerning the application of new for our state type of preventive measure, such as the house arrest, that in foreign countries are positively affected on providing the criminal proceeding. Becoming familiar with maintenance of these measures, the author came to conclusion, that ways of the realization is similar to the ways of the realization of administrative supervision on persons that were released from imprisonment, though they are used to the different contingent of persons with certain defined aims.

Its argued by the author, that solving an issue concerning choosing the preventive measures, an investigator must set up the probable behaviour of the suspected, though such a conclusion must be based not on intuitive assumption, but on the objectively defined facts, real proofs, which testify, that the suspected doesn't carry out the procedural duties rested on him; could avoid the responsibilities upon the bodies of pre-trial investigation; could destroy, hide or distort any things or documents that have a substantial value for making clear the circumstances of criminal proceeding; illegally influence the victim, witness, other suspected, defendant, expert or specialist in the same criminal proceeding; prevent the criminal proceeding in another way; commit other criminal offence or continue committing criminal offence in which he is suspected and accused.

Keywords: a preventive measure, the suspect, the investigator, a criminal offense.

Постановка проблеми. Діяльність слідчого щодо обрання та застосування запобіжних заходів щодо підозрюваного як окремий інститут кримінального процесуального права має власний зміст та являє собою комплекс трудомістких та

доволі складних заходів, спрямованих на реалізацію мети їх застосування.

Практика застосування запобіжних заходів в ході досудового розслідування виявляє багато проблемних питань теоретичного і практичного характеру. Так, у КПК України не завжди чітко та послідовно врегульовані правила обрання та застосування запобіжних заходів, відсутня єдина термінологія, що створює неоднозначність у розумінні процесуальних вимог, встановлених для діяльності слідчого щодо застосування запобіжних заходів. Дискусійними залишаються також питання про форми, засоби і методи здійснення цієї діяльності органами досудового розслідування. Ці та інші питання обумовлюють актуальність дослідження проблем, які виникають в процесі реалізації обрання та застосування запобіжних заходів щодо підозрюваних.

Стан дослідження. Багато фундаментальних досліджень вітчизняних та зарубіжних учених тим чи іншим чином торкалися проблемних питань діяльності слідчого щодо обрання та застосування запобіжних заходів до підозрюваного. Так, теоретичне підґрунтя для дослідження означеної проблеми заклали вітчизняні фахівці в галузі кримінального процесу, криміналістики зокрема, О.В. Баулін, Р.С. Белкін, О.В. Бец, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.В. Молдован, М.С. Строгович, В.Я. Тацій, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шенітько, М.Е. Шушило та інші.

Складові елементи інституту запобіжних заходів в різні часи досліджували О.І. Білоусов, А.А. Благодир, В.І. Борисов, Н.В. Буланова, Т.В. Данченко, А. Я. Дубинський, В.С. Зеленецький, Г.К. Кожевніков, Є.Д. Лук'яничков, А.П. Рижаків, В.В. Рожнова, М.І. Сірий, С.М. Смоков, О.І. Тищенко та інші науковці.

Водночас, незважаючи на вагомий науковий внесок цих учених у дослідження означеної проблематики, вона потребує якісно нового наукового обґрунтування і адаптації до чинного законодавства. До того ж з прийняттям КПК України 2012 р. деякі положення інституту запобіжних заходів знайшли інше законодавче закріплення і на сьогодні, на жаль, є недостатньо вивченими.

Метою дослідження є з'ясувати особливості обрання та застосування окремих запобіжних заходів та виявити існуючі недоліки їх реалізації. Крім того дослідити та проаналізувати специфічні правовідносини, які виникають між суб'єктами в процесі застосування запобіжних заходів, їх особливості та процесуальний порядок реалізації кримінально-процесуальних прав та обов'язків їх учасників.

Виклад основних положень. З метою досягнення дієвості кримінального провадження законодавець нормами розділу II КПК України виокремлює заходи забезпечення кримінального провадження, визначає їх зміст та підстави застосування. До числа таких заходів ч. 2 ст. 131 КПК України відносить запобіжні заходи [1].

Підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний, обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені ч. 1 ст. 177 КПК України [1].

Відповідно до ч. 1. п. 1 ст. 177 КПК України метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та (або) суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкодити кримінальному провадженню

іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Запобіжні заходи застосовуються під час досудового розслідування слідчим суддею на клопотання слідчого, що погоджене з прокурором, або на клопотання прокурора, а під час судового провадження – судом на клопотання прокурора (ч. 4 ст. 176 КПК України) [1].

Зміст ст. 176 КПК України містить перелік запобіжних заходів, серед яких законодавець називає особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт, тримання під вартою, тимчасовий запобіжний захід – затримання особи. Зазначимо, що до запобіжних заходів, які регламентовано ст. 176 КПК України, законодавець не відніс такі види запобіжних заходів (регламентовані КПК України 1960 р.), як нагляд командування військової частини (ст. 163 КПК України 1960 р.) [2], віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи (ст. 436 КПК України 1960 р.) [2] (хоча в змісті ч. 1 ст. 493 КПК України законодавець зазначає: «до неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених, крім запобіжних заходів, передбачених статтею 176 КПК, може застосуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі, – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи». Однак вищезазначені заходи, у відповідності з редакцією зазначеної норми, застосовуються наряду із запобіжними заходами, втім не відносяться до них. З цього приводу Г. К. Кожевніков зауважує, що зазначений захід не можна віднести до групи запобіжних заходів, оскільки суб'єкт, підстави і умови його застосування мають свої специфічні ознаки, що дають можливість виділити його у самостійний захід забезпечення кримінального провадження [3, с. 69]. Підтримуючи частково думку Г. К. Кожевнікова, зазначимо, що вищезгадані заходи, які регламентував КПК України 1960 р. [2], відносяться до заходів забезпечення кримінального провадження, однак є різновидом запобіжного заходу «особиста порука», тому перелічувати його види в переліку зазначених заходів не є необхідним.

Кримінальним процесуальним законодавством України було введено такий новий для нашої держави вид запобіжного заходу як домашній арешт, який у зарубіжних країнах позитивно позначився на забезпеченні кримінального провадження [4].

Відповідно до ст. 181 КПК України домашній арешт полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби, його виконання здійснюють ОВС [1].

Ознайомившись зі змістом цього запобіжного заходу, визначеного КПК України, ми дійшли висновку, що шляхи його реалізації подібні до шляхів реалізації адміністративного нагляду за особами, які були звільнені з місць позбавлення волі, хоча і застосовуються вони до різного контингенту осіб з окремо визначеними цілями [5].

Тотожність шляхів реалізації застосування вищезазначених заходів, окреслених законодавцем у чинних нормативно-правових актах, наводить до думки щодо аналогії їх ефективності.

Звичайно, результативність дії в Україні домашнього арешту як запобіжного заходу засвідчить лише практика його застосування, але якщо проводити аналогію з адміністративно-наглядовою діяльністю ОВС, то є імовірність, що вона може бути низькою.

З метою уникнення низької результативності запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, на нашу думку, необхідно до ч. 3 ст. 181 КПК України внести доповнення, вказавши, що контроль за виконанням ОВС цього запобіжного заходу

покладається на прокурора. Це призведе до більш відповідального виконання своїх обов'язків працівниками ОВС, що у свою чергу позитивно вплине на результативність реалізації запобіжного заходу домашній арешт [6, с. 242].

Розв'язуючи питання про обрання запобіжного заходу, слідчий має встановити ймовірну поведінку підозрюваного, проте такий висновок має базуватися не на інтуїтивних припущеннях, а на об'єктивно встановлених фактах, реальних доказах, які свідчать про те, що підозрюваний не виконає покладені на нього процесуальні обов'язки; може ухилитися від органів досудового розслідування; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно вплинути на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста в цьому ж кримінальному провадженні; перешкодити кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється обвинувачується (ст. 177 КПК України) [1]. Для вирішення питання про обрання запобіжного заходу достатньо одного з наведених припущень, підтверджених доказами.

Окрім зазначених припущень, визначених КПК України, А. П. Рижаків вважає, що підставою для обрання запобіжного заходу, зокрема тримання під вартою, відносно підозрюваного є також тяжкість скоєння ним злочину та його особистість [7, с. 10–11]. Позиція дослідника, на нашу думку, є слушною, бо, наприклад, застосування відносно підозрюваного, який учинив тяжкий або особливо тяжкий злочин із завданням значної шкоди суспільству, запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання є не логічним. На наш погляд, необхідно до змісту ч. 1 ст. 183 КПК України додати положення, яке дасть змогу слідчому судді, суду розглядати клопотання щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою та обирати такий захід відносно підозрюваного, який вчинив тяжкий або особливо тяжкий злочин з урахуванням особистості злочинця.

Як ми вже казали, важливе значення має не тільки правильне та своєчасне рішення щодо обрання запобіжного заходу, але і практичне його застосування. Як зазначає С. І. Апухтін, на практиці робота з підозрюваним проводиться недостатньо ефективно, його особистість та поведінка вивчаються слабо, наміри та можливості ухилитись від органів досудового розслідування своєчасно не виявляються [8, с. 134].

Так, на першочерговому етапі розслідування слідчий має належно перевірити та зібрати найповніші матеріали про підозрюваного, зокрема його анкетні дані, відомості про зовнішність, особливі прикмети, родинні, дружні та інші зв'язки, особливості поведінки, фотографії; адреси його реєстрації та фактичного проживання; правильність їх запису в протоколах слідчих (розшукових) дій. Чим раніше буде вжито запобіжних заходів щодо попередження ухилення осіб від провадження за кримінальним правопорушенням, тим успішніше буде проведено розслідування.

Вивчення особи підозрюваного має займати центральну увагу слідчого на всіх етапах розслідування, оскільки з'являється можливість для своєчасного виявлення та запобігання його намірам ухилитись. Невиконання цієї вимоги перешкоджає правильному обранню заходів, що запобігають спробам осіб ухилитись від органів досудового розслідування; обранню запобіжного заходу з урахуванням тяжкості скоєння кримінального правопорушення; забезпеченню розшуку інформаційною базою та визначенню його напрямів.

Треба зауважити, що робота з попередження ухилення осіб від участі в кримінальному провадженні є процесуальним обов'язком слідчого і має проводитись на всіх етапах діяльності з розслідування кримінальних правопорушень [9]. Слідчий

повинен почати цю роботу від того часу, коли йому стало відомо про вчинене кримінальне правопорушення, або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення. Для того щоб не допустити в цій роботі прорахунків, помилок та упущень, усі запобіжні заходи обрані та застосовані з метою попередження ухилення підозрюваних від органів досудового розслідування мають знаходити своє відображення в планах роботи слідчого та в матеріалах відповідних кримінальних проваджень.

Висновки. Отже, ми дійшли висновку, що робота з попередження ухилення підозрюваного від органів досудового розслідування має починатись з моменту появи достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, а не з того часу, коли з'явились підстави вважати, що ця особа ухиляється від органів досудового розслідування.

Це дозволить уникнути проблем, які виникають в процесі реалізації обрання та застосування запобіжних заходів щодо підозрюваних, що в свою чергу сприятиме успішному здійсненню завдань кримінального провадження, забезпечить більш якісне розслідування кримінальних правопорушень, а також зменшить необхідність наступного проведення складних і трудомістких розшукових заходів.

Разом з тим, неналежне виконання цієї вимоги призводить в подальшому до суттєвого ускладнення своєчасного та об'єктивного ініціювання слідчим та прокурором застосування запобіжного заходу, а також вирішення слідчим суддею, судом питання про обрання запобіжного заходу щодо підозрюваного.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 1 січ. 2013 р. : відповідає офіц. тексту. — Х. : Право, 2013. — 344 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : станом на 29 листоп. 2010 р. : відповідає офіц. текстові. — К. : Алерта ; ЦУЛ, 2010. — 192 с.
3. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г. К. Кожевніков // Вісник національної академії прокуратури України, 2012. — № 3 (27). — С. 68–70.
4. Шумило М. Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. — 2012. — № 3–4. — С. 452–462.
5. Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі : Закон України від 01 груд. 1994 р. № 264/94 // Відомості Верховної Ради. — 1994. — № 52. — Ст. 455.
6. Дунаєва А. В. Заходи забезпечення кримінального провадження, що застосовуються під час встановлення місцезнаходження підозрюваного, який ухиляється від органів досудового розслідування / А. В. Дунаєва // Митна справа : наук.-аналіт. журн. — О. : НУ «Одеська юридична академія», 2013. — № 1(85), ч. 2, кн. 1. — С. 239–246.
7. Рыжаков А. П. Меры пресечения / Рыжаков А. П. — М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 1996. — 176 с.
8. Апухтін С. І. Шляхи вдосконалення правового регулювання розшуку обвинувачених та підсудних / С. І. Апухтін // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. — 2011. — № 2. — С. 134–141.
9. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс] : затв. Наказом М-ва внутр. справ України від 14 серп. 2012 р. № 700. — Режим доступу : <http://osipov.ua/z/13136-mnsterstvo-vnutrshnh-sprav-ukrayini-nakaz-vd-14-serpnya-2012-roku-n-700.html>